

Det ældste Århus – ca. 770–1200

Århus eller *Aros*, som er det gamle navn for Århus, er Danmarks tredje ældste by efter Ribe og Hedeby. Langs Århus Å's nordbred, tæt på åmunden ud mod Århusbugten, opstod en handelsplads i 770'erne (Skov 2005a:16). Byens ældste navn *Aros* betyder netop «åmunding», så navnet betyder «bebyggelsen ved åmunden». Centrum af bebyggelsen har, i modsætning til de fleste andre tidligste bydannelser i Norden, altid ligget samme sted. Århus har med andre ord ligget på samme sted i godt 1200 år. Det er det arkæologiske kildemateriale, der ligger til grund for at føre det ældste Århus helt tilbage til de sidste årtier af 700-tallet. I det skriftlige kildemateriale dukker Århus nemlig først op i 948 (Søgaard 1961:63).

Handel, håndværk og militærstrategiske forhold var forudsætningen for Århus's opståen og udvikling. Handelselementet var dog ikke nær så internationalt som f.eks. i Ribe og Hedeby. Hvis man ud over den lokale indenrigshandel skal fremhæve udenlandske kontakter, er det særligt handelen med Norge, der bør fremhæves. Før og efter Århus befæstes ca. 934 har byen nydt godt af et fremskudt maritimt søforsvar i form af flådeenheder udstationeret på Samsø og på Helgenæs i Århusbugten.

I løbet af 1000–1100-årene vokser bebyggelsen omkring Skt. Nicolai kirken vest for ringvolden, og lige nord for volden, ude ved havet, kommer senest i 1100-årene et nyt kvarter til omkring Skt. Oluf Kirke. Omkring 1200 findes der fire kirker i Århus (én inden for befæstningen og tre uden for volden). I hele den omtalte periode benyttes åen som byens havn. Den struktur, som vikingetidens Århus havde, bibeholdes frem til slutningen af 1100-årene, hvor flytningen af domkirken fra den ubefæstede vestlige bydel til den befæstede bydel i 1190'erne bliver startskuddet til en omfattende omstrukturering af hele gadenettet i Århus. Nutidens gadenet afspejler i høj grad 1200-tallets omstrukturering af Århus, mens kun få gader rækker længere bagud i tid (Fig. 1a og 1b).

Kildegrundlaget

Skriftlige kilder frem til ca. 1200

Første gang Århus optræder i de skriftlige kilder er i en synodeberetning fra Ingelheim i Tyskland. I beretningen fra d. 7. juni 948 hedder det bl.a., at det var foregået «under deltagelse af ... Reginbrand, Århus kirkes bisp». Bisperne fra Ribe og Slesvig (Hedeby) nævnes også. Strengt taget ved man ikke, om bisp Reginbrand rent faktisk residerede i Århus, eller han blot var udnævnt til at være byens bisp, men man kan konkludere, at Århus må have eksisteret som en vigtig by i midten af 900-tallet, siden der var udpeget en biskop til byen (Søgaard 1961:63).

Figur 1a. Model af Århus ca. 980. Til højre mod øst ses Århus Bugten. Vest for ringvolden ses byens første kirke og bebyggelsen ved denne. Foto Moesgård Museum.

Figur 1b. Kort, der viser modellen lagt oven på et nutidigt Århuskort. Tegning Moesgård Museum.

Næste gang, Århus nævnes i de skriftlige kilder, er i 965, hvor den tyske kejser Otto den Store udstedte et privilegium, hvori han fritager «al ejendom i danernes mark eller rige ved de til Guds ære opførte kirker, nemlig i Slesvig, Ribe og Århus... for enhver skat eller tjenesteydelse efter vor ret». Den tyske kejser giver altså afkald på skat fra de danske bispesæders ejendomme. Et let løfte da den tyske kejser efter alt at dømme ikke har haft nogen myndighed over ejendom

i Danmark, eftersom Harald Blåtand på dette tidspunkt sad som en magtfuld dansk konge (Søgaard 1961:65; Madsen 1996:107).

Flere mere eller mindre troværdige skriftlige kilder henfører begivenheder til Århus eller det nære opland til Harald Blåtands regeringstid (ca. 958–986/987). Et par af dem skal nævnes. Den ene er Kristnisaga, der bl.a. beretter: «I kong Harald Gormsen dage kom Albert, biskop i Bremen, til Jylland til Århus og blev der sat på bispestolen;» (Søgaard 1961:69). En anden kilde er Saxo, der i «Saxonis Gesta Danorum» fra ca. 1208 beretter om det endelige opgør mellem Harald Blåtand og hans oprørske søn Svend Tveskæg i 986/987. Dette opgør fandt sted som et søslag ud for halvøen Helgenæs i Århus Bugten og siden i land (Zeeberg 2000:22; Asingh 2005:107).

I 988 nævnes Århus igen i forbindelse med, at bispesædet nedlægges efter ærkebisp Adeldags død. Omtalen af Århus i 988 stammer fra Adam af Bremens kronike fra ca. 1070 (Madsen 1996:107).

I 1043 træder Århus igen ind på den historiske scene pga. flere søslag, der foregik mellem Magnus den Gode (Konge af Danmark og Norge) og Svend Estridsen, der siden skulle følge ham på den danske trone. Slagene foregik dels ved Helgenæs og dels i Århus Bugten lidt syd for Århus. Disse slag er omtalt af Adam af Bremen; Theodricus Monachus og Fagrskinna; Fatøbogen; Snorri Sturluson og i Knytligasagaen (Søgaard 1961:77 ff).

Adam af Bremen fortæller, at den norske konge Harald Hårderåde angreb Århus i 1050: «Men så snart han (Harald Hårderåde) var kommet til sine landsmænd og havde mærket, at nordmændene var ham tro, lod han sig let overtale til at gøre oprør og hærgede alle danernes kyster med ild og sværd; dengang blev kirken i Århus stukket i brand og Slesvig (Hedeby) udplyndret. Mellem Harald og Svend (Estridsen) var der hele livet igennem kamp» (Madsen 1996:107; Lund 2000:146).

Adam af Bremen omtaler også Århus i flere andre sammenhænge. F.eks.: «Det tredje bispedømme skulle... være i Århus; denne by skilles fra Fyn ved et meget smalt bælte, som kommer ind fra Østersøen og strækker sig i lange bugtninger mod nord mellem Fyn og Jylland op til byen Århus. Fra den sejler man til Fyn eller Sjælland eller til Skåne eller helt op til Norge.» Sådan skriver Adam af Bremen i 1070'erne. Århus eller Aros var altså allerede i vikingetiden en velkendt søfartsby med nære og fjerne forbindelser (Skov 2005a:15).

Arild Huitfeldt refererer i 1604 til en skriftlig kilde, der siden er forsvundet. Han beretter følgende: «Den anden bisp var en, der hed Ulkild, han sad år 1102. Da blev der bygget en trækirke ved stranden på bakken, hvor gudstjenesten blev holdt. Dengang blev Århus også flyttet fra Lisbjerg og til det sted hvor den nu ligger». Med den viden vi i dag har om Århus og stormandsgården med kirke i Lisbjerg, så er det, der hentydes til, sandsynligvis flytningen af bisperesidensen (Søgaard 1961:91; Jeppesen 2005:52 ff).

Ifølge Saxo benytter kong Niels's (konge 1104–1134) søn Magnus i 1132 Århus som krigshavn og sejlede derfra ud til slag mod Erik Emune (konge 1134–1137), men led nederlag (Søgaard 1961:99; Madsen 1996:118).

Saxo omtaler et vendisk overfald på Århus i 1158 (Søgaard 1961:95). Som bekendt blev der sat en endelig stopper for de vendiske overfald i 1169 med kong Valdemar den Stores erobring af borgen Arkona på Rügen.

Saxo beretter også om kong Valdemar den Stores møde med den danske adel i Viby i 1176. Mødet skulle bl.a. banke den oprørske kongefrænde Magnus Eriksen på plads. Viby er kun 4 km sydvest for Århus, og det var her kongsgården lå. At mødet fandt sted i Viby og ikke i Århus skyldtes, at kongen residerede på kongsgården, når han var i området (Søgaard 1961:99).

Fra sidst i 1100-årene og frem flyder de skriftlige kilder vedrørende Århus mere jævnt. De vedrører især kirkelige forhold, men det vil føre for vidt at komme ind på disse i denne artikel.

Ikke færre end fem hele og et fragment af en sjettede runesten kendes fra Århus fra perioden 975–1025. Der er ingen af runestenerne, der direkte omtaler Århus, men de giver os navnene på nogle af de mænd, der havde en vis status i nævnte periode. Men som skriftlig kilde bidrager runestenerne fra Århus ikke med særligt meget (Nielsen, G. Øeby 2005:46 ff). Runer indridset på andre materialer er desværre et særsyn i Århus. Nævnes skal dog den berømte kam med mandsnavnet Hikuin (Madsen 1996:54 ff).

Under kongerne Hardeknud (1035–42) og Magnus den Gode (1042–47) bliver der slået mønt i Århus. Møntinskriftionerne er faktisk den ældste samtidige overlevering af bynavnet Aros. På en mønt præget af Magnus d. Gode står der: «Lifsig on Arosei», hvilket betyder, at mønten er præget i Aros af møntmesteren Lifsig. Lifsig er i øvrigt et engelsk navn, men det var jo kun få år forinden, at den danske konge også herskede over England, så det er nok forklaringen på den engelske møntmester i Århus (Madsen 1996:103; Skov 2006:653 f).

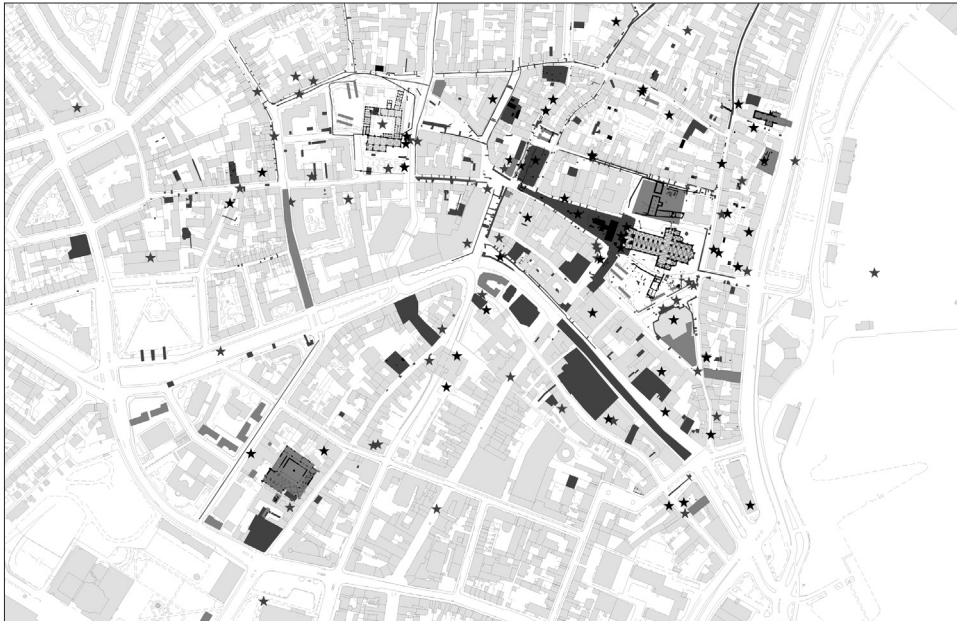
De arkæologiske kilder

Så tidligt som i 1898 blev der foretaget regulære arkæologiske registreringer, da man gravede ud til fundamentet til Århus Teater. Disse blev i 1900 af arkitekten Hack Kampmann publiceret i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed*. Der findes dog spredte optegnelser af arkæologisk karakter fra før 1898. F.eks. omtaler den oldkyndige Ole Worm omkring 1623 en runesten, der stod på kirkegården ved Vor Frue kirke (Madsen 1996:69). I 1748 omtaler rektoren ved Århus Katedralskole, Jens Worm, at «Borgmestergården står på stedet for det gamle Helligåndshus, hvor der er fundet rester af selve den tidligere Bygnings Ruins Struktur og forskellige Spor af Grave og menneskelige Knogler, som gjorde Modstand, når de stødte mod den flittige Gravers Spade» (Schiørring 1984:17). Det er på hjørnet af Lille Torv og Immervad, hvor Magasin i dag befinder sig. Omkring 1886 blev resterne af en klinkbygget egetræsbåd optaget fra Århus Å nær Århus mølle. Iagttagelsen blev siden indsendt med en skitse af fundet til Nationalmuseet. Fra 1916 og frem blev de fleste større anlægsarbejder minutiøst overvåget af lokale personer med interesse for historie og arkæologi. I mange tilfælde blev resultatet udmærkede udgravningsrapporter og artikler i f.eks. *Aarhus Stifts Aarbøger*. Drivkraften i disse private undersøgelser var den historisk interesserede bibliotekar og museumsleder Ejler Haugsted og snedkermester Thorvald Rasmussen. Fra 1950-erne og frem til starten af 1960-erne var det særligt museumsinspektør Gunner Rasmussen og Helge Søgaard fra Købstadmuseet «Den Gamle By», der tegnede byarkæologien i Århus. Fra begyndelsen af 1960-erne er det dog Forhistorisk Museum (nu Moesgård Museum), der står for byarkæologien i Århus.

En milepæl i dansk byarkæologi var Århus Sønder vold udgravningen fra 1963–64 ved Sct. Clemens Torv, hvor man for første gang tog alle de tilgængelige arkæologiske teknikker i brug, og kombinerede disse med naturvidenskabelige analyser og udgravede et større areal centralt i

den gamle bykerne. Stedet er i dag kendt som Nordea Bank, og et museum (i daglig tale kendt som «Vikingsmuseum») er indrettet i bankens kælder. Her fik man for første gang for alvor hold på Århus i vikingetiden. Masser af daterende fund og grubehuse viste, hvordan man boede i 900-tallet. Udgravningen blev ledet af museumsinspektørerne fra Forhistorisk Museum, Hans Hellmuth Andersen, Hans Jørgen Madsen og Peter J. Crabb, og publiceret i bogen «Århus Sønder vold» udgivet af Jysk Arkæologisk Selskab.

Fra midten af 1990-erne har diverse nybyggerier samt gade- og torveomlægninger medført et stærkt forøget antal udgravninger i Århus's gamle bykerne. Der er blevet fulgt op på alle disse anlægsarbejder med arkæologiske undersøgelser, hvilket har øget den viden, man havde om Århus, betragteligt. Der er foretaget mere end 200 arkæologiske undersøgelser i Århus siden 1898, og heraf er mere end 1/3 foretaget indenfor de sidste ti år (Skov 2005c:118 f) (Fig. 2).

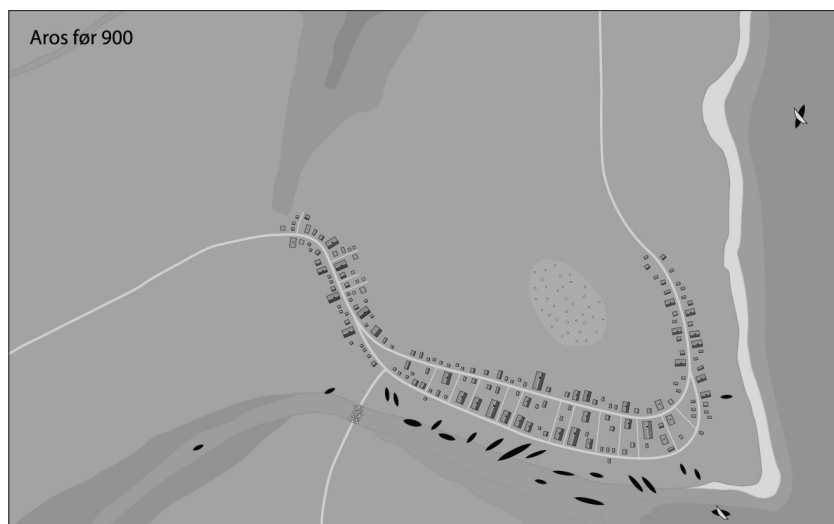
Figur 2. På dette kort af Århus er arkæologisk undersøgte områder angivet med grå eller mørk farve. Registrerede bygningslevn fra middelalderen er fremhævet; f.eks. ses de to påviste råduse på Store Torv, Bispegården nord for domkirken og Kapitelhuset under Bispetorv. Karmeliterklosteret længst mod syd imellem Frederiksgade og Christiansgade er også vist. Foto Moesgård Museum.

Tidshorisonter

Fase 1. Det ældste ubefæstede Århus ca. 770– ca. 934

En række genstandsfund og C14-dateringer fortæller samstemmende om en bebyggelse fra 770'erne og frem på det sted, hvor det centrale Århus ligger den dag i dag. Bebyggelsen strakte sig fra Pustervig langs åen, der fungerede som byens havn, til Skolegade kvarteret. Det er på nuværende tidspunkt ikke muligt at afgøre, om der var tale om en sæsonbetonet handelsplads eller en permanent beboet by i den første tid. Bebyggelsen var ikke sikret med hverken jordvolde eller voldgrave, dog synes bygrænsen markeret med en beskeden bygrøft. En

sådan er påvist mellem åen og Skt. Clemens Stræde. Bag bebyggelsen lå formentlig en hedensk gravplads, placeret omtrent fra hvor Århus Teater ligger i dag, til hvor Domkirken befinder sig. Beviserne er en enkelt intakt grav med et halvkuglekar samt rige fund som en våbenøkse og forgyldte drikkehornsbeslag, der kan stamme fra ødelagte grave (Skov 1998:236 ff). Det ældste Århus har både bestået af små nedgravede grubehuse og regulære beboeshuse, der typisk har været 5x10 m lange (Madsen 1996:53 ff; Skov 2001:819 ff). Formentlig har man allerede fra begyndelsen haft grundstykker, der var markeret med enten hegn eller skelgrøfter. Nogle af gaderne og stierne har været belagt med småsten, mens andre har haft en gangflade bestående af småkviste (Skov 2004:560 ff). Åen er blevet krydset ved Immervad vadestedet. Fase 1 byder på spor af forskellige håndværk, så som kam-, glasperle- og tekstilfremstilling samt snedker- og tømrerarbejde samt forskelligt smedearbejde (Skov 2006:652 ff) (Fig. 3a).

Figur 3a

Figur 3b

Figur 3c

Figur 3a. Byen er ubefæstet mellem ca. 770–934. Det ovale område – lige nord for bebyggelsen langs åen – er den hedenske gravplads. Vadestedet Immervad er passagen over åen. Længst til højre ses Århusbugten. Tegning Moesgård Museum.

Figur 3b. Efter ca. 934 er byen omgivet af vold, palisade og voldgrav. Den gamle hedenske gravplads midt i byen synger på sidste vers. Uden for den befæstede bydel er der vokset en ny bydel op omkring byens første kirke. En skibsbro gør det let at ligge til kaj og laste og losse skibene. En træbro, der leder den landgående trafik over åen, kan åbnes, så skibene kan sejle længere op ad åen. Tegning Moesgård Museum.

Figur 3c. Omkring 1100 er bydelen omkring den første kirke (Skt. Nicolai) blevet mere omfattende og fortættet, og der er kommet en ny bydel til omkring Skt. Oluf Kirke nord for den befæstede bydel. Midt i byen, dér hvor tidligere den hedenske gravplads lå, ligger nu en kirkegård med et mindre trækapel. Tegning Moesgård museum.

Fase 2. Den ældste fase med befæstning af byen ca. 934– ca. 970

Opførelsen af den ældste vold omkring Århus er endnu ikke dateret præcist, men det er meget tænkeligt, at det sker kort efter 934, hvor den danske kongemagt efter et slag – for en tid – mister kontrollen over landets vigtigste by Hedeby og Danevirke. Frygten for den tyske kejser har formentlig medført, at den danske konge (der er sandsynligvis tale om Gorm den Gamle) befæster sine to tilbageværende byer Ribe og Århus (Skov 2005:16). Den ældste vold var 2–3 m høj og 10 m bred, opbygget af sandede græstørv og råjord. Voldfronten bestod af en svær træpalisade (Skov 2005a:35). En beskeden voldgrav omgav byen dér, hvor der i forvejen ikke var vand. Den trugformede tørre voldgrav var kun 1,3 m dyb og 2,8 m bred. Langs voldens bagfront var der en 4,3 m bred vej bestående af småsten. Hustyperne og matrikelinddelingen, der kendes fra fase 1, fortsætter stort set uændret i fase 2. Dog sløjfes de huse og grunde, som kommer til at ligge i vejen for den nye befæstning. Centralt i den befæstede bydel synes den hedenske gravplads fortsat at bestå. En form for træbelagt skibsbro mellem volden og åens nordbred har været stedet, hvor skibene lagde til. Åen krydses ved Immervad vadestedet. Fase 2 byder på de samme spor af håndværk som påvist i fase 1.

Fase 3. Forstærkningen af befæstningen ca. 970 til flytningen af domkirken i 1190'erne

En egeplanke fra Pustervig, der er dendrokronologisk dateret til efter 957, fortæller med ret stor sandsynlighed, at Harald Blåtand stod for forstærkningen af byens befæstning. Volden vokser til ca. 6 m i højden og bliver op til 18 m bred. Byggematerialerne svarer til den ældste volds. En bred vandfyldt voldgrav graves nord og vest for byen. Mod vest afgraves et 60–70 m bredt bælte, så det fremstår som en lavvandet sump. Mod nord er voldgraven op til 30 m bred og mindst 3,6 m dyb. Mod syd udgør åen voldgraven, og mod øst lå havet. Byen var således helt omgivet af vand. Volden har fremstået med lodrette palisader ud efter. Palisaden har formentlig været beklædt med ler for at forhindre brandpile i at sætte den i brand. Foran palisaden mod nord er der spor efter en vægtergang brolagt med småsten (Skov 2005a:35). Langs voldens bagfront er der ved Århus Søndervold påvist en plankevej. Formentlig har en træbro afløst Immervad vadestedet som overgangssted over åen. Senest under Harald Blåtand bygges en trækirke, formodentlig der hvor byens Skt. Nicolai Domkirke rejste sig fra ca. 1070 i den ubefæstede vestlige bydel. Dele af denne frådstenskirke, der formentlig var den første stenbygning i Århus, er bevaret i Vor Frue Klosterkirke (Madsen 1996:108 ff). En bydel opstår omkring kirken. Formentlig også i anden halvdel af 900-årene opføres der grubehuse i Studsgade kvarteret nord for byens vold. Denne bebyggelse synes dog hurtigt at blive opgivet igen. De større byhuse er frem til 1000-årene af samme type som i de foregående faser, men i løbet af 1000-årene forsvinder grubehusene. Efter 1100 bliver det stadig mere almindeligt, at huse bygges på en syld af træstokke eller sten frem for at grave stolperne ned i jorden. Det er blevet foreslået, at dette skifte fra jordgravede stolper til huse på syldkonstruktioner afspejler overgangen til bindingsværkskonstruktionen (Rensbro 2002:41 ff; Skov 2002:30 ff). Senest i løbet af 1000-årene ændres den hedenske gravplads centralt i den befæstede bydel til en kristen gravplads med et trækapel. Trækapellet er nævnt i senere skriftlige kilder (Søgaard 1961:41 ff). Skibsbroen mellem volden og åen er stadig byens livsnerve, hvor skibe lagde til for at udveksle varer. Pga. den 60–70 m brede sumpstrækning mellem den befæstede og ubefæstede del af Århus er byen todelt i fase 3, men man må formode, at en form for træbro har knyttet de to bydele sammen. Ja faktisk, så opstår der i fase 3 endnu en bydel nord for byens befæstning tæt ude ved kysten, der hvor siden Skt. Oluf Kirke rejste sig. Byen breder sig formentlig til dette område omkring år 1100, eller lidt senere. I løbet af 1100-årene breder byen sig også længere mod vest, og Vor Frue sognekirke ser dagens lys i det område, der i dag dækkes af Mølleparkens bibliotek (Schjørring 1984: 15) (Fig. 3b; 3c).

Bortset fra at bebyggelsen fortættes i løbet af 1000–1100-årene, ændres byens overordnede struktur ikke, før vi når frem til 1190'erne. I 1190'erne får bisp Peder Vagnsen Pavens tilladelse til at påbegynde byggeriet af en ny domkirke viet til Skt. Clemens, dér hvor et trækapel lå centralt i den befæstede bydel. Denne nye domkirke opføres i det nye byggemateriale tegl (Paludan 1996:151 ff). Skt. Clemens Domkirken bliver startskuddet til en meget omfattende omstrukturering af byens gadenet (Skov 2004:561 ff). Hele kvarterer nedrives i løbet af 1200-årene for at give plads til Store Torv og nye gadeforløb. Byens gadenet fra vikingetiden udviskes og erstattes af det gadenet, som den dag i dag præger den indre by. Byens befæstning bibeholdes uændret i fase 3. Man ser de samme former for håndværk som i fase 1 og 2, men glasperlefremstilling synes at ophøre, når man kommer ind i 1000-årene. I løbet af 1100-årene sker der også et materialeskift fra tak til ben, når vi taler om kammageren/benskæreren.

Århus områdets militærstrategiske betydning fra 700-årene til ca. 1200

Som tidligere nævnt kan det ældste Århus følges tilbage til 770'erne, men allerede i 726 er det tydeligt for enhver, at kongemagten har militærstrategiske interesser i området. Dette år anlægges den ca. 500 m lange og 11 m brede Kanhavekanal på Samsø (Asingh 2005:116f). Kanhavekanalen blev anlagt for, at man hurtigt kunne flytte en krigsflåde fra den ene side af Samsø til den anden og på denne måde beherske både Århusbugten og det sydlige Kattegat med de samme krigsskibe. Dette anlægsarbejde er så omfattende, at kongen må have stået bag det. Måske er der tale om kongen Angantyr (Ogendus), som omtales i helgenbiografien om ærkebiskop Willibrord af Utrecht (Jensen 1991:10).

Figur 4. Omkring Århusbugten findes Danmarks største koncentration af snekkenavne fra vikingetiden (mørke prikker). De lyse prikker viser placeringen af bavneshøje og andre dominerende høje, der formentlig har indgået i et bålvarslingsystem, der kunne træde i funktion, hvis en fjendtlig flåde nærmede sig Århus. Tegning Moesgård Museum.

Den nyeste forskning har gjort det klart, at Århus og Århusområdet – ganske som Danevirke – har været af stor militærstrategisk betydning for kongemagtens forsvar af landet. Det ses bl.a. af Kanhavekanalen, men også pga. koncentrationen af snekkenavne i området (Madsen & Vinner 2005b:98 ff) (Fig. 4). I vikingetiden betyder ordet «snekke» et krigsskib/ledingsskib, og ganske mange af disse snekke-stednavne findes på steder, hvor krigsskibe har kunnet samles og klargøres forud for krig (Holmberg & Madsen 1998:202 ff). Ved Viby 4 km oppe ad Århus Å findes en lokalitet ved navn Snekkeeng. Her er det påvist, at man har bygget og udbedret krigsskibe. Dendrokronologiske dateringer har vist, at stedet var i brug fra ca. 797 til 1265/66 som ledingsværft og ledingshavn (Madsen & Vinner 2005a:94 ff). Det er værd at bemærke, at Viby netop er stedet, hvor vi ved, at kongsgården lå i tidlig middelalder (Haugsted 1917:139 ff; Søgaard 1961:99; Skov 2005b:40 ff). Næppe nogen tilfældighed!

Den åbne Århus bugt har muliggjort besejling af Århus under stort set alle vejrforhold, men omvendt også eksponeret byen for overfald fra søsiden. For at sikre byen har et stærkt søforsvar været af vital betydning. Et varslingsystem i form af bavnehøje har været en del af dette forsvarssystem (jf. Fig. 4). Særligt i den periode, hvor byen endnu ikke var blevet befæstet, har det været af stor betydning med et fremskudt søforsvar til beskyttelse af byen. Det er i dette lys, man skal se Samsø med Kanhavekanalen, Stavns Fjord og de mange Snekkestednavne på øen. Halvøen Helgenæs udgør med sit snekkestednavn ligeledes en del af det fremskudte søforsvar af Århus (Madsen & Vinner 2005:98 ff; Asingh 2005:106 ff). Det er ved Helgenæs og Samsø, man skal forestille sig, at dele af ledingsflåden har ligget klar til at imødegå en fjende fra søsiden. Med ovennævnte i baghovedet, så kan det ikke undre, at Århus, Århusbugten og Helgenæs så ofte nævnes i de tidlige skriftlige kilder i forbindelse med krigshandlinger, søslag og som samlingssted for krigsflåden. De militærstrategiske forhold har været en medvirkende årsag til, at Århus bliver befæstet så tidligt, som det er tilfældet.

Tidligere antog man under indtryk af forholdene i Hedeby, at Århus var omgivet af en halvkredsvold, der var åben ud mod Århusbugten. Ude i havet skulle en pælespærring have sikret byen mod overfald fra søsiden (Madsen 1996:34 ff). Imidlertid kan man ikke sammenligne den åbne Århusbugt med forholdene i Slien og Haddeby Nor, der er lavvandede, snævre farvande langt inde i landet. Det, der taler imod en pælespærring ud for Århus, er, at havet ret hurtigt når en så stor dybde, at en pælespærring ikke var en praktisk mulig løsning. Desuden ville man svække befæstningen betydeligt ved at lade den stå åben ud mod havet, hvor der maksimalt er 2,5 m ned til havet. På grund af omfattende kysterosion findes volden mod øst ikke mere. Fra vikingetiden frem til 1600-årene eroderes skønsmæssigt 30–40 m kyst væk ud for Århus.

Opsummering

Århus opstår som handelsplads i løbet af 770-erne på grund af de gunstige besejlingsforhold den åbne Århus Bugt byder på. Skibene har kunnet ligge beskyttet for vejr og vind oppe i åen. At Århus ligger midt i en frugtbar og frodig egn, hvor det var muligt at producere et overskud af landsbrugsprodukter, er sikkert en medvirkende årsag til byens opståen. Man havde noget at sælge til de købmænd som anløb Århus med deres skibe, ikke mindst til dem der kom fra Norge,

Sammenlignet med Hedeby og Ribe har Århus i vikingetiden været en ret beskeden handelsby, men byen synes at være et vigtigt bindeled i handlen mellem Danmark og Norge. Fund af

importerede skiferslibesten, kværnsten af granatglimmerskifer, klæberstenskar og hvalrostand dominerer blandt importgodset i Århus (Skov 1999:603 ff). Den norske forbindelse omtales også af Adam af Bremen og på runestenen fra Egå nogle km nord for Århus. Runestensens inskription lyder: «Alvkiil og hans sønner rejste denne sten efter deres frænde Manne som var landhyrde (godsbestyrer) hos Kæld den norske» (Jeppesen 2005:79).

Det er svært at afgøre, om det rent faktisk er kongen eller en magtfuld lokal stormand, der har grundlagt Århus. Det fortaber sig i fortidens tåger. Dog skal man ikke være blind for, at kongens interesse for området allerede manifesterer sig så tidligt som i 726, hvor Kanhavekanalen af militærstrategiske årsager anlægges.

Senest i forbindelse med befæstningen af Århus omkring 934 fornemmer man kongens dominans og fulde kontrol over byen. Denne kongelige dominans over Århus synes at fortsætte frem til ca. 1190, hvorefter bispem og kirken bliver den dominerende faktor i byen frem til senmiddelalderens slutning. Der er ingen tvivl om, at initiativerne i Århus kom ovenfra. Tidligst enten kongen eller en nær allieret magtfuld stormand, senere tydeligvis kongen, og fra slutningen af 1100-årene var biskoppen og kirken de toneangivende.

Summary

Aarhus, or *Aros*, as it was originally named, is the third oldest town in Denmark, nearly as old as Ribe and Hedeby. It sprang up in the 770's as a trading settlement on the northern bank of the river Århus Å, close to where the river flows into the Aarhus Bay. The original name of the town – *Aros* – reflects its location: it is Old Danish for «river mouth,» and the name thus means 'the settlement by the river mouth.' Aarhus differs from most other early Scandinavian towns in that the centre of the settlement has remained at the same place. In other words, the town has had the exact same location for 1200 years. The archaeological source material makes it possible to trace the oldest Aarhus as far back as to the late decades of the 8th century, whereas the written sources do not mention the town until 948.

Until c. 934, Aarhus seems to have been surrounded merely by a town ditch that should be interpreted as a boundary between the town and the surrounding landscape rather than as a form of fortification. This changed around 934, when the town was surrounded by a circular rampart and a modest moat. Some time after 957, and probably before 986/987, the town fortification was strengthened considerably. Both before and after it was fortified, Aarhus benefited from a forward naval defence consisting of naval units stationed on the island Samsø and on the peninsula Helgenæs in Aarhus Bay. This advanced naval defence was necessary due to the exposed location of the town. The major part of the town lay within the circular rampart, but perhaps from as early as the mid-10th century, and certainly from the 11th century, an unfortified town quarter sprang up west of the rampart where the St. Nicolas Cathedral (now the abbey church of Our Lady (Vor Frue)) was erected. Finds of pit houses in the Studsgade area north of the rampart indicate that here, too, a suburb grew up outside the fortified town.

During the 11th and 12th centuries, the settlement around the church of St. Nicolas grew, and just north of the rampart, by the sea, a new quarter sprang up before the 12th century around the church of St. Oluf. Around 1200, there were four churches in Aarhus (one inside the fortification and three outside the rampart). During the entire period treated here, the river functioned as the town's harbour.

The structure of Viking Age Aarhus remained unaltered until the late 12th century, when the relocation of the cathedral from the unfortified western town district to the fortified quarter in the 1190s started a comprehensive restructuring of the entire street net in Aarhus. The present street system reflects the reconstruction of Aarhus during the 13th century, while only a few streets go further back in time.

Litteratur

- Andersen, H. H., Crabb, P. J. og Madsen, H. J. 1971. *Århus Sønder vold*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 9. Århus.
- Asingh, P. 2005a. Helgenæs. *Vikingernes Aros*: 106–111. Moesgård. Højbjerg.
- Asingh, P. 2005b. Samsø. *Vikingernes Aros*: 114–117. Moesgård. Højbjerg.
- Haugsted, E. 1917. Et middelalderligt Fundament i Viby. *Historisk Samfund for Aarhus Stift*: 139–145. Århus.
- Holmberg, B., og Madsen, J. Skamby 1998. Da kom en snekke...Havnepladser fra 1000- og 1100-tallet? *Kuml* 1997–98: 197–224.
- Jeppesen, J. 2005. Lisbjerg. *Vikingernes Aros*: 52–61. Moesgård. Højbjerg.
- Jensen, S. 1991. *Ribes Vikinger*. Den antikvariske Samling i Ribe.
- Kampmann, H. 1900. Drikkehornsbeslag fra Oldtidens Slutning. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1900: 196–202. København.
- Lund, A. A. 2000. *Adam af Bremens krønike*. Højbjerg.
- Madsen, H. J. 1996. Vikingernes By 900–1100. I: Gejl (ed.) *Århus – Byens Historie*, bd. 1: 13–130. Århus.
- Madsen, J. Skamby & Vinner, M. 2005a. Skibe, navigation og havne. *Vikingernes Aros*: 80–97. Moesgård. Højbjerg.
- Madsen, J. Skamby & Vinner, M. 2005b. Søvejen til Aros. *Vikingernes Aros*: 98–105. Moesgård. Højbjerg.
- Paludan, H. 1996. Bispestaden. I: L. Gejl (red.) *Århus – Byens Historie*, bd. 1. S. 131–240. Århus.
- Rensbro, H. 2002. Medieval farm houses in Eastern Denmark 1200–1600 A.D. *Ruralia IV*: 41–44. Prag.
- Schiørring, O. 1984. Midtbyens udvikling 900–1600. *Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer i den indre by*: 11–23. Århus.
- Skov, H. 1998. Udgravningerne i Århus Midtby 1994–97. *Kuml* 1997–98: 227–294. Højbjerg.
- Skov, H. 1999. Archaeological evidence of trade in Århus, Denmark, from the 10th to the 17th centuries. *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum II*: 603–611. Lübeck.
- Skov, H. 2002. The development of rural house types in the old Danish region 800–1500 A.D. *Ruralia IV*: 30–33. Prag.
- Skov, H. 2001. House Types in Århus, Denmark, c. 900–1600 AD. *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III*: 819–832. Lübeck.
- Skov, H. 2004. The Infrastructure in Århus between 900–1600 AD. *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum IV*: 551–566. Lübeck.
- Skov, H. 2005a. Aros 700–1100. *Vikingernes Aros*: 15–39. Moesgård. Højbjerg.
- Skov, H. 2005b. Viby. *Vikingernes Aros*: 40–45. Moesgård. Højbjerg.
- Skov, H. 2005c. Udgravningerne i vikingernes Aros. *Vikingernes Aros*: 118–119. Moesgård. Højbjerg.
- Skov, H. 2006. Evidence of Craft in Århus between 800 and 1600 AD. *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum V*: 651–668. Lübeck.
- Søgaard, H. 1961. *Det ældste Århus*. Udgivet af Århus byhistoriske Udvalg. Århus.
- Zeeberg, P. 2000. *Saxos Danmarks Historie*, bd. 1. København.